

FELSEFE VE İÇTİMAİYAT

Mecmuası

Üç ayda bir çıkar

Türk Felsefe Cemiyetinin resmî organıdır

Müdürü : Mehmet Servet

Müessisi : Agâh Sırrı

M. Şekip — Felsefe ve ilmin bugünkü hudutları

A. Franceschini — İtalyada muasır felsefe cereyanları

NOTLAR VE TENKİTLER

A. Niyazi — Behaviorism

Mahmut Ragıp — Anadolu türküleri

M. Sekip — Orta zaman felsefesi

Mehmet Servet — Metafiziğe dair

HULÂSALAR VE TAHLİLLER

VII inci İtalyan millî felsefe kongresi — GIOVANNI GENTILE : Felsefe ile devlet; A. ALIOTTA : Usûl olarak aklilik ve akliliğin tarihi tecribi.

Adres: İstiklâl Lisesi, Şehzadebaşı, İstanbul

İstanbul Sanayii Nefise matbaası

1930

METAFİZİGE DAİR

Lise felsefe dersi içinde mühim bir mevki tutan Metafizik, bugün türkçemizde iki kitapla temsil ediliyor. Bunlardan biri geçen sene Kız Muallim Mektebi ruhiyat ve içtimaiyat muallimi Hilmi Ziya Beyin telifi (Felsefe dersleri, bilgi ve vücut nazariyeleri, 1. Hilmi Ziya İstanbul. 1928. İlhami-Fevzi Matbaası), öteki de Hatemi Senih ve Zekeriya Kadri Beylerin müştereken yazdıkları eserdir (Umumî filozofi, Epistemologie, Ontologie, Maarif Vekâleti, 1929, İstanbul, Devlet Matbaası).

İtiraf edilmek icap eder ki, iki eser, ciddi bir mutalâanın ve tenkidin mevzuunu teşkil edecek kadar bir çok cihetlerden dikkatimizi celbe lâyıktır.

Memleketin umumî irfan hayatı için faideli olmaktan halî kalmayacak olan bu eserlerin ilk manası, metafiziğin lise programlarında ihdas edildiği zemandanberi, talebenin elinde rehber olacak bir kitabın bulunmaması yüzünden felsefe muallimlerinin katlandığı büyük müşkilâta çare bulmak hususunda atılmış birer-adım olmalarıdır. Bu hiç şüphesiz, bir kazançtır. Türkçemizde bu mevzular üzerinde yazılmış eserler mebzul olsaydı, mutlaka mektep için bir manuelin lüzumu okadar mübrem bir hale girmezdi; talebeye, eline verilecek muhtelif kitaplar arasında dolaşmak ve düşünmek imkânı verilmiş olurdu. Fakat herkesin de bildiği veçhile, gerek tercüme ve gerek telif tarzında birkaç dağınık mekale veya risaleyi de hesaba katsak yine felsefe edebiyatımız pek fakirdir. Bunun içindir ki bazı hususî mahzurları olmakla beraber bu gibi manuellere bulunması, talebe için zarurî oluyor.

Tetkik edeceğimiz eserlerin başka bir vasfı daha vardır: Liseler için yazılan bu kitapların müellifleri, bizzat lise muallimleridir. Senelerdenberi yaptıkları tecrübelerden çıkardıkları neticelerin rehberliğinden, eseri kaleme alırken, geniş mikeyasta istifade etmiş olduklarını kabul edebiliriz. Bu noktaya ehemmiyet vermekten kendimizi alamıyoruz. Darülfünun muallimi, o bilgi şubesine ihtimalki daha hakimdir, fakat esas gayesi, terbiyevî olmak icap eden bu nevi kitapları -hususî kabiliyetleri istisna ederek düşünüyorum- mutlaka bizzat terbiye ile uğraşanlara bırakmak en iyi yoldur, kanaatindeyim. Vakti lise muallimi, daima en iyi muharrir ve en kuvvetli âlim değildir; fakat en iyi muharrirden ve en kuvvetli alimden daha iyi bildiği bir şey vardır ki o da, mektep için en faideli şeydir.

Son bir nokta: her iki eser, sadece mevcut nümunelere göre yazılmış ve her türlü şahsî kanaatların ve iddiaların tesirinden uzak kalmış basit birer manuel de değildir. Belki her ikisinde, bu dersin gerek mevzuu itibariyle ve gerek ders olmak üzere nasıl telekkisi lâzım geldiği hakkında sarîh bazı mebdelere karşı tercih ifade eden kanaatlar hakim gözüküyor. Bu cihetten de ehemmiyetli bazı düşüncelere yol açmağa müsaittirler.

Biz bu satırlarda, kaydettiğimiz noktaların mütalâasını, ancak esas çerçivelerine ait bazı hatları çizmek suretiyle tecrübe edeceğiz.

*
**

Hilmi Ziya Bey, arkadaşları arasında, tetkik hayatına kendini bağlayan samimî rabıtası ile tanınmıştır; elimizdeki eser, hiç şüphesiz bu rabitanın çok güzel bir nümunesidir. Metin olmak üzere yüz küsur sahifeden ibaret küçük eser, düşünmek ihtiyacına inanmış bir zekânın en kesif şekilde tahlil, terkip ve takrip oyunlarına sahne olmuştur. En sonra söylenmesi icap eden bir hükmü ilk evvel kaydetmekten kendimi alamayacağım: Eser, baştan başa gerginliğini kaybetmeyen bir ihtirasın mahsulüdür.

Eğer bu ihtirası bir cümle ile ifade etmek iktiza etseydi, diyebilirdik ki, muhtelif felsefe mes'elelerine sistematik ve en emin bir hal tarzı bulmağa çalışmak, Hilmi Ziya Beyi tahrik eden en kuvvetli amil olmuştur. Bu gayretin ve bu cehtin, eserde her sahifeye hususî bir mana verdiren bir keyfiyet olduğunu inkâra imkân yoktur. Daha «Methal» (S. 5-8) i okuyanlar, doğru bulunduğu fikir üzerinde cür'etkârlığını bir an gizlemek ihtiyacını duymayan bir kimse ile karşılaşılır; bundan bilgi nazariyesini bir cepheden ihtirasa bağlayan muhterem arkadaşımız (S. 46-47) kendisini bu suretle tavsif ettiğimize muğber olmaz zannederiz. Hatta daha ileri gitmek lâzım; müellif, yalnız hükümlerinde değil, belki giriştiği işin büyüklüğünde de en büyük bir cesareti göstermekten çekinmemiştir; çünkü (methal) in bize anlattığı gibi, eserin esas gayesi bütün felsefe sistemlerini ihata edici bir tefekkür hareketiyle onlara karşı vaziyet almak, onların arasında münasebetler keşfederek memleketimizde felsefe tahsilile uğraşanlara tercih miyarları vermektir. Unutmamak lâzımdır ki, böyle bir niyet, felsefe mevzuubahs oldukça, bizzat felsefe yapmak, hem de yeni bir felsefe kurmak demektir. Ve hiç şüphesiz Hilmi Ziya, böyle bir neticeden çekinecek değildir; zaten felsefe mes'elelerinde James ile birlikte «inanmak iradesine» (volonté de croire) a inanan (S. 52) müellif, eserinin muhtelif yerlerinde kendisine yeni görünen fikirlerin mes'uliyetini her zaman üstüne almağa hazır bulunduğu ihsas etmektedir.

Herkesin bir zevki ve bir telekkisi vardır, onun bilmem; yalnız itiraf edeyim ki ben kendi hesabıma, bu mevzular üzerinde ruhunun şahsî temeyüllerine serbes bir akış verenlere takdir ile bakmaktan kendimi alamam; çünkü zaten felsefi mevzular üzerinde başka dürü fikir yormanın mümkün olacağına kani değilim. Bu noktaya daha aşağıda tekrar temas edeceğim için burada sadece Felsefe Dersleri müellifini tebrik etmekle iktifa edeceğim.

Hilmi Ziya'nın eseri hakkında bir tetkik; ancak kendisinin

methalde ortaya koyduğu fikirlere ait bir hükümle başlayabilir, zannederim. Çünkü burada felsefe hakkındaki esas düşüncesini bize ifşa ediyor. Hatta deyebiliriz ki bu dört sahife içinde yalnız esere hakim olan esas fikirlere değil, belki daha geniş bir ifade ile «felsefenin felsefesi» ne ras geliyoruz. Bu nokta üzerine karilerinin dikkatini ehemmiyetle celbettikten sonra mukaddimenin hülâsasını yapmağa ve sonra fikirlerimi kaydetmeğe çalışacağım.

Hilmi Ziya Beye göre «felsefe tarihine bakacak olursak başlıca dört büyük metafizik cereyanına tesadüf ederiz.» Burada metafizik tabirini umumî olarak felsefe manasına anlamak lâzım gelecektir. Bu dört cereyan şunlardır: 1) «Eflâtun metafiziğidir ki, buna göre içtimaî bir kanaat, bir telekki esas ittihaz edilerek bütün alem onun etrafında toplanmış ve ona göre izah edilmistir; bu kapalı bir sistemdir. 2) Aristonun ortaya koymuş olduğu metafizik ki mevzuu kapalı bir daire halinde değildir. «Bu telekkiye nazaran» şeeniyetler, yekdiğerinden ayrı ve yekdiğerine gayrı kabili ircadır: âlem, birbirine benzemeyen muhtelif kanunlarla idare edilmektedir. Felsefenin vazifesi, bu şeeniyetler arasındaki intikali izah etmek, kâinatta hiç bir merkez ve külliyyet etrafına toplanmayan hadisatın tevali nizamını görmektedir. Bu açık bir sistemdir. 3) Descartes'in ortaya koyduğu metafizik ki buna göre yegâne bedihi ve doğru hakikat, riyazî hakikattir, diğerk ulûm ancak onunla izah edilebilir ve ona irca edilebilir. Muhtelif hadiseier arasındaki farklar, mahiyet farkı değil, derece farkıdır. Bu cereyan bu gün bir çok vahdetçi (Moniste) felsefelere kadar devam etmiştir, 4) Kantın felsefesi. Bu felsefeye nazaran zihnimiz, mahiyeti eşyayı olduğu gibi idrakten acizdir. Zihnimizin bünyesi, eşyayı ancak göründükleri gibi tanımağa müsâittir. Binaenaleyh âmâlimizin düstürlarını zihnimizin makulelerinden çırkaramayız. Zihnimizin yaratmış olduğu ilim, umumî hayatımızın kaidelerini tayin edemez.

Bizzat müelliiin muhtelif satırlar arasındaki kayıtlarına göre

tanınmış bazı filozoflar, bu kadro içine şu suretle gireceklerdir :

1 — Eflâton, Campanella, Berkeley, Karl Marx, Durkheim, Saint Anselm, Schopenhauer, Bergson;

2 — Aristo;

3 — Descartes, Malebranche, Spinoza, Leibniz, Wolff, Herbart ve ilimcilik iddiasında bulunan birçok filozoflar, monistler;

4 — Kant.

Öyle zannederim ki bu tablo, kari ilkö def'a şaşırtacaktır; çünkü şimdiye kadar en umumî telekkilere nazaran birbiriyle dost geçinmesi, aynı çerçeve içine sokulması mümkün gözükmeyen mütefekkirler, bir tek istikamette yürümektedirler ve bilmukabele aynı cinsin neveleri gibi görmeğe alıştığımız çehreler de birbirine aykırı kamplara dağılmış bulunuyor. Mamafî müelîf bunun farkında değildir denemez; bilakis felsefeciler arasındaki «sens commun» ü rencide etmeği göze aldırarak şartile aynen şu cümleyi okuyoruz; bunlar, «birbirine hiç benzemeyen ayrı temayül- lere malik oldukları halde bu umumî kadroya ithal edilebilirler.»

Mamafî herkes kabul eder ki, bu gibi mes'elelerde umumî telekkilerin mutlaka ve tam bir kıymeti olması hiç te icap etmez. Onun için Hilmi Ziya Beyin yaptığı bu tecrübeyi, umumî telekkilere muhalif neticelere varsa dahi, yine dikkatle ve ciddiyetle mütalâa etmek lâzımdır.

Evvvelâ muhtemel bir itirazı hatırlayarak şu noktayı tayin edelim ki, felsefe sistemlerini bu tarzda bazı tasniflere tabi tutmak teşebbüsü meşrudur ve varittir; bu cihetten Hilmi Ziya Beyle tamamiyle mutabıkım. Filozofları ve sistemlerini, her türlü kayıttan azade ve her türlü takribe ve temsile mukavemet edecek derecede birbirinden ayrı telekki etmedikçe, - hangi görüş noktası kabul edilecek olursa olsun - aralarında şu veya bu münasebetlerin tesis edilebileceği bir cins tefekkürün muhtelif neveleri tarzında anlamak mümkündür. Felsefe sistemlerini, bütün diğer tabiat hadiseleri gibi ancak şu veya bu cinsten muayyen şeraitin içinde

tekevvün eden, ve yine bütün diğeri tabiat hadiseleri gibi muayyen tesirler icra eden, neticeler tevhit eden vakıalar nizamına tabi olmak üzere mütalâaya imkân görmeyenler için mes'ele başka türlüdür; onlar, manevî ilimlerin gün geçtikçe objektif bakışları altına aldıkları her mevzua karşı ilk defa ayak depreten keçi gibi inatçı mütefekkirlerdir. Ve eğer yanılmıyorsam, onların ruhunda hali ve istikbali yaşamağa kâfi kudret yoktur. Mazinin hörmetskârı olan bu kimselerin hükümlerine hörmet etmekle beraber iştirak etmemekte Himli Ziya Beyle müşterekim.

Şimdi yalnız bu prensibin tatbik şekli üzerinde münakaşa mümkündür. Filhakik bu noktada şimdiden söyleyebilirim ki, Hilmi Ziya Beyin tecrübesi, bence, muvaffak ve şeraitini cami değildir. Fikrimi izah edeyim.

Malûmdur ki bir tasnifin şenî kıymetini tayin eden bazı vasıflar vardır; bunlar temin olunmadıkça, tasnif sun,î ve keyfî olmaktan kurtulmaz. Onun içindir ki sadece mantıkî, yani şekli keyfiyetleri itibariyle tam olan bir taksim veya bir tasnif vücuda getirmek ne kadar kolaysa, şenî, réel kıymeti haiz bir tasnif bulabilmek de o nispette güç olur; çünkü tasnif, sabit bir nispetin keşfi, küçük çapta bir kanunun keşfi demektir; bir meçhulun halli, izah kıymetini haiz bir hakikatın meydana çıkarılması demektir. Filhakika tabiî tasniflerin ilk miyarı, herkesçe malûmdur ki, tasnifin mevzuunu teşkil eden kısımlar arasında sabit bir tekevvün, bir tesellül veya bir vaziyet münasebetlerini keşfe hizmet etmesidir. Ve bundan dolayıdır ki, şekli, yani mantıkî şeraihi haiz bir tasnif yanlış addedilemez. Faraza filozofları, yazdıkları eserlerin adedine göre tasnif etmek hiç te yanlış olmaz; yalnız bu indî tasnifin hiç bir şenî kıymeti haiz bulunması mümkün değildir, Çünkü filozofların felsefî kıymetleri ile eserlerinin adedi arasında bir münasebet yoktur. Şekli ve mantıkî şartlara gelince: onlar, her bir tasnif için ilk adımda talep edilecek müşterek vasıflardır. Aşağıdaki tahlillerimiz de hatalı bir telekinin önüne geçmek

için bu noktayı da kaydedelim: her bir tasnifte, tasnifin ihtiva ettiği kısımlar arasında, bu kısımları birbirinden ayırtetmeğe hizmet edecek farikaların sabit ve birbirine karşı mütedahil olmamasına dikkat edilir: açıkcası bu demektir ki tasnifte mahiyeten birbirinden ayrı olmayan şeyleri ayırmamak, ayrı olan şeyleri birleştirmek lâzımdır.

İşte bu izahata göre Hilmi Ziya Beyin tasnif teklifini mütalâa edebiliriz.

Yapılan tefrika göre vücuda gelen kısımlar, hakikaten sabit ve gayrı mütedahil farikaları ihtiva ediyor mu? Evvelâ bunu tetkik edelim.

Birinci nevi metafizikler için, Hilmi Ziya Bey bize iki vasfı veriyor: 1) Bütün âlemlere ve âleme ait izahın içtimaî bir kanaat etrafında mütebellir, içtimaî bir telekkiye müstenit olması vasfı. Bu ilk vasfı dikkatle tetkik edecek olursak müellifin gösterdiği misallerin bir kısmını kadro haricine çıkarmak, diğer bir kısmını da başka bir kadrodan birinci nev'e ithal etmek lâzım gelecektir. Bazılarını çıkarmak lâzımdır: çünkü meselâ Durkheim'da bütün kâinatı ve onun izahını içtimaî bir telekkiye irca teşebbü yoktur; belki Durkheim idrak mekanizmamızın kadrolarını cemiyete mal etmektedir; Durkheim'ın fizik âlemini cemiyet şeniyetine irca ettiğine, veya bu âlemi içtimaî motiflerle izah ettiğine dair bir emmareye doğrusu ben hiç bir yerde ras gelmedim. Yalnız cemiyet atmosferi içinden gördüğümüz diğer şeniyetler ile idraklerimiz arasındaki mutabakata işaret etmek için, cemiyetin de tabiattan bir parça olduğunu kaydettiğini biliyorum; bu ise, Durkheim'ı muhterem arkadaşımın görüşüyle mütelâaya sevkedemez. Fazla olarak malûmdur ki Durkheim'ın alelumum bütün Positivist an'anasına sadık kalarak tabiatı birbirine gayrı kabili irca şeniyetlerden ibaret addettiği de muhakkaktır: bizzat içtimaiyata bilgi sistemlerimiz içinde bir mevki ayırabilmek için Durkheim'ın içtimaî şeniyeti, uzvî ve ruhî şeniyetlerden ayırt etmeğe ne kadar gayret ettiğini hepimiz biliyoruz.

Yine bu vasma nazaran diğir bazı filozofları da, Hilmi Ziya Beyin gösterdiği kadrolardan alıp Eflatonî metafizik nevine koymak lâzımdır; çünkü, içtimaî bir kanaattan hareket etmek vasfı, aceba, Eflatunda olduğu kadar serahatle değilse bile, bizzat Kant'ta, Descartes'da yok mudur?. Hatta - bir paradoks zannedilmesin - bizzat Aristo, hocası kadar bir siyasetçi değildir? Ve siyasetle felsefî sistemi arasındaki rabıta, hocasında olduğundan farklı mıdır?. Ben öyle zannediyorum ki, bilgisinin etraflı ve kuvvetli olduğuna emin olduğum Hilmi Ziya bu suallere menfi cevap vermez.

2 — Şimdi ikinci vasma gelebiliriz: Burada da aynı tedahülleri müşahede etmek mümkündür. Sistemin kapalı olması, eğer birinci nevi için felsefe sistemlerinde esaslı bir vasıf ise, o halde elimizdeki tablo tekrar karmakarışık olacaktır: çünkü evvelâ birer misal olmak üzere ne Karl Marx ne de Dürkheim kapalı birer sistem yapmamışlardır; esas bünyesi zaten mütemadî bir tekevvün ve inkişaftan ibaret olan cemiyetin her iki mütefekkir tarafından bir (imkânlar âlemi) olarak tasavvur edildiğini kabul etmekte bir mahzur olmasa gerektir. Bergson için de aynı mütalâa varit değil midir?

Hayat hamlesi prensipi, ne malûm manada monizme, ne de kapalı ve nihayeti taayyün etmiş bir kâinat telekkisine bizi isal için kâfidir. Hatta Hilmi Ziya Beyin gözlüğü ile bakınca neden Descartes'ı ve Spinozayı, kapalı sistem yapmakla tavsif edemeyelim?. Nitekim bizzat müellifin tahlillerinden bir misal vermiş olmak için «Delili tekvinî — preuve ontologique» hakkındaki hüküm ile kendisine kapalı sistem isnat edilen Saint Anselm kadar, aynı dili kullanan Descartes, Kant, Leibnitz bir cihetten olsun birinci nevi metafiziğe mensup değildirler?.

Üçüncü metafizik nevini temyiz eden vasıflar, kıymetli arkadaşımıza göre, riyazî hakikatı, «yegâne bedihî ve doğru hakikat addetmek, bütün ilimleri riyaziyeye irca etmek, ilimler arasında

ve binnetice tetkik ettikleri hadiseler arasında mahiyet farkı değil, belki derece farkı görmek» gibi esaslardır. Hala ilimcilik iddiasında bulunan bir çok mütefekkirler ile bir çok moniste filozofları bu zümreye ithal lâzım geliyor.

Bu mütalâalar, öyle tahmin ederim ki, bir çok kimseler için kolayca kavranamaz; çünkü aynı kadro içine girecek muhtelif felsefe sistemleri arasında ilimci scientiste felsefeler ile monisteleri mutlaka yanyana getirmek ve bunları müellife göre bir nevi riya-ziyecilik şeklinde anlamak oldukça güç bir iş olsa gerektir. Bu muhtelif «iste» li serlevhalar altında tanınmış filozoflardan şimdi hatırlayabildiklerimi aynı kadroya sokmak için nekadar çalışsam, itiraf edeyim ki, muvaffakiyet ümidi göremiyorum. Vakıa biliyorum ki riya-ziyecilik Descartes sisteminin temel taşlarından biridir; fakat bu büyük riya-ziyeciyi moniste bir felsefe kurmamış olmakla ittiham edenlerin de haksız olmadığını kabul ediyorum. Aynı filozofu sceientistlerle elele vermek, bir çokları gibi bence de muhaldir. Bugün scientisme ismi verilen tefekkür tarzının içinde riya-ziyecilik, müstemir ve zarurî bir unsur olmadığı gibi, bu iki düşünüşten biri daha fazla bir ontologie mebdei, diğeri de daha fazla epistemologie mes'alesi addedilmek icap eder. Phénomènes methématique ve phénomènes géométrique tabirlerini mebzulen kullanan ve bu suretle adeta riya-zi bir şeniyet réalite mathématique fikrini uyandıрмаğa kadar giden Auguste Comte bile, bu cihetten Descartesa yaklaştırılmaz.

Diğer taraftan unutmamak lâzımdır ki moniste filozofların ancak bir kısmı ilimci addedilebilirse de, ne bunlar da «riya-zi hakikat» davasına rasgelmek zaruridir; ne de — aynı vaziyetin diğer bir cephesi olmak üzere - sceientizmei mutlak surette monismee bağlamak mümkündür.

Dördüncü metafizik nevi, «Kant»ın yarattığı sistemdir. Burada müellif, hususî bir görüş noktası bulmuş değildir. Bu nevin mü-meyyiz vasfı, sistemde bilgi nazariyesini esas addetmek ve ilim

ile amel arasındaki mesafeyi açmak oluyor. Yalnız bu hareket noktasını, tasnifin mukaddem kısımları ile ne suretle ahenkdar bir şekle sokmak lâzım geleceği hakkında Hilmi Ziya Bey bize hiç bir yol göstermiyor. Çünkü Kant'ın felsefî usulünü kabul ettikten sonra vücuda getirdikleri sistemin umumî manaları itibariyle bundan evvelki zümrelere iltihak edebilecek olanların, Schopenhauer, Schelling, Hegel ve Almanyadaki Neukantiâner filozofların ne suretle bu ana kökten ıftirak edebileceklerini, anlayamıyoruz. Hatta bu cihetten bizzat «Kant»ın ve sisteminin niçin ayrı bir nevi teşkil ettiğini ve meselâ nasıl Schopenhauer de bir ontologie cosmologique, Bergson da bir ontologie sociologique ve nihayet Durkheim da bir ontologie sociologique görülüyorsa, Kant, bir fizik yfelsefesi aptığına göre aynı kadro içine sokulmadığını anlamak pek mümkün olmuyor.

İşte buraya kadar hususî bir ehemmiyet vererek mantıkî vasıflarını tahlil etmeğe çalıştığımız tasnifin bize gösterdiği manzara budur. Bu neticeyi, daha evvel kaydettiğim gibi muvaffak addetmeğe bence imkân yoktur. Kendisine hakikî bir itimat ve ümit ile bağlı olduğum müellif, bu karışık tabloya koymak istediği ruhu daha fazla tebellür ettirmeğe muhtaç gözüktüyor; o zaman kabul edebilirim ki içinde bir labirente düşmüş gibi dolaştığım bu tasnifin şimdilik bana hiçte hakim gözükmeyen ana çizgileri, kuvvetli bir görüşün mahsulü halinde, intibak ettiği vakıaları makul bir nizam altına sokabilmiş olur, ve ancak o zamandır ki tasniften beklenen hakikî maksat, yani izah kuvveti elde edilmiş bulunur.

Yukarıda demiştik ki yapılan tasnifin bir de izah kıymeti, vakıalar arasında küçük çapta olsun bazı sabit ve zarurî münasebetler keşfi hususundaki ehliyeti lâzımdır. Filhakika bu noktada Hilmi Ziya bize teklif ettiği tasnifin kıymeti hakkında hüküm verebilmemiz için lâzım gelen esasları ifşa etmektedir. Eserin 8 inci sahifesinde müellif bu dört büyük cereyana karşı vaziyet alırken, -

ehemmiyetinden dolayı aynen alıyorum — şu satırları kaydediyor: «Şimdi bu dört felsefe tarzının umumî hatlarını gördükten sonra bugün bir klasik felsefenin hangi bahisleri ihtiva etmesi lâzım geldidiğini çıkarabiliriz. Evvelâ kapalı sistemler bizi imana ve nasçılığa götürmesi itibariyle felsefe ile din arasında mütavassıt bir şekil haline gelmektedir; saniyen riyaziyenin yegâne ilim addedilmesi ve şeniyetlerin arasındaki keyfiyet ve mahiyet farklarının inkârı, hakikatin büyük bir kısmına gözlerimizi kapatmayı, ve binnetice bir çok ilimlerin teessüs edememesini mucip olacaktır; salisen - Kant, zihnimizin mahiyeti eşyayı tanımak hususundaki kudretsizliğini iddia ediyor ve mahiyeti eşyayı tanımak için de bundan başka bir vasıta teklif ettiği için onun felsefesi, bilgi nazariyesi ile faaliyet, amel nazariyesini ihtiva eder. Hâlbuki Aristo, zihnimizin mahiyeti eşyayı tanımağa muktedir olduğunu ve eşya hakkındaki bilgimizin ma vekea mutabık olduğunu kabul ettiği için Aristo'nun metafiziği üç fasla ayrılabilir: (1) bilgi nazariyesi; (2) vücüt nazariyesi; (3) faaliyet (fiil) nazariyesi.»

Bu satırlar arasında müellifin, sarîh bir tenkit ve bir tercih ifade eden temayülünü inkâr etmek kabil değildir. Zaten ortaya konan yeni tasnifin bizi bu kadar bariz çizgileri olan ve en kat'î hükümler ile biten bazı neticelere sevketmesini babii buluruz. Bence bu vaziyet, tehli ile uğraştığımız tasnifin bütün kıymetini meydana çıkaracak olan esastır. Hilmi Ziyanın keskin çizgilerle ifade ettiği neticeler, bu tasnif meselesine verdiğimiz ehemmiyetin, ve bu kadar uzun bir tahlile girişmemizin meşru olduğunu gösterir.

Eğer elimizdeki kitap ve bu satırlar, sadece talebeye faydalı olacak umumî görüşlerle iktifa etmek maksadını takip etseydi, bu iddialara vereceğimiz kıymet başka türlü olurdu. Ancak bu fikirlerde arkadaşımızın, felsefe sistemleri hakkında beslediği en umumî kanaatlerini görmek lâzımdır.

Anlıyoruz ki, bilgi nazariyesine olduğu kadar vücut nazariyesine de sistemi içinde yer veren Aristo felsefî kabiliyeti enmiş olan bir sistem ortaya koymuş bulunuyor; diğer taraftan, Aristo sisteminin kapalı olmaması, kapalı sistemlerde mevcut esaslı bir noksandan masun bir telekki tarzına imkân vermiş bulunuyor.

Kapalı sistemlere karşı Hilmi Ziyanın hiç emniyeti yoktur; çünkü bu nevi sistemler, «din ile ilim arasında bir nevi» husule getiriyor; zihni, nasçılığa ve imancılığa sevk ediyor.

Bu hükmü, itiraf edeyim ki, pek anlayamadım; hatta bu mânada kapalı sistem ne demektir, onu da eyice tasavvur edemediğimi gizleyemeyeceğim. Her felsefe sistemi, kendisine göre kapalıdır; yani her sistem, orijinal olduğu nisbette kendisini diğer sistemlerden ayırdeden farikalarına istinat ederek hususî bir görüş demektir: bir sistemi, başka neviden bir sisteme irca kabil olmadığı gibi, her sistemin içine yerleştirilebilecek olan unsurlar, yani münferit fikirler ve hükümler de hem mahdut, hem de evvelce mukadderdir. Bu hale, isterseniz, nasçılık, veya imancılık, deyiniz; nihayet bununla felsefe sistemlerinin en umumî ve müşterek vasfını söylemiş olursunuz.

Tasnifi içinde Aristocu olan Hilmi Ziya bu temayülünü eserin içinde hiç bir yerde kuvvetli olarak duyurmuyor. Eserde muhtelif meseleler ne suretle halledildiğini burada tafsilât ile tetkik edemeyeceğiz. Yalnız umumiyetle diyebiliriz ki, eserde felsefe meselelerinin tarihî vazılarıyla hal tarzlarındaki hususî noktalar kâfi derece sarahatle tebarüz ettirilmiş değildir. Yeni bir görüşü araştırma ve bu araştırmanın neticesi olarak bir şema, öyle zannediyorum ki, şimdilik metnin bütün dikkate değer ilk cihe-tidir.

Metin içinde yeryer göze ça pan ehemmiyetli noktalar arasında bilhassa birine işaret etmeden geçemeyeceğim. Görüyoruz ki, Hilmi Ziya pozitivizme karşı çok hususî bir şekilde menfi

bir hüküm beslemektedir. Bir tarafta sociologizmi düşürmek isterken, diğer taraftan da doğrudan doğruya Auguste Comte hakkında şunları yazıyor: «Auguste Comtea nazaran, filozof, ilimleri sıraya dizen, mertebeye koyan, onlar arasındaki nispet ve alâkayı, umumî hatları gören kimse demektir: Halbuki böyle bir filozofa ihtiyaç yoktur. Çünkü bu filozof adeta muhtelif aşçıların pişirdikleri yemekleri masaya dizen bir adam vaziyetinde idi. Yoksa amelenin getirdiği eşyadan kendi tefekkürüne göre bir bina yapan mimar değildi.... Positivizmin vermiş olduğu bu netice, Auguste Comte - un bütün ısrarına rağmen felsefenin inkârına gidiyordu. Çünkü Comte-tan sonra bu mektepte hiç bir filozof gelmedi...» [s.48-49] Auguste Comte-un felsefesini bu suretle anlamak doğru veya yanlış olabilir; bu, mümkündür; yalnız son cümleye hayret etmemek bilmem kabilmidir? Netekim ancak bir mürettip azizliği olmasını daha kolay kabul edebileceğim: bu cümleyi, bizzat muharrir bir sayfa sonra şu tarzda galiba tashih ediyor: «Bu suretle görüyoruz ki, Comte-un ortaya koyduğu fikir tekrar canlanıyor.»

*
* *

Son bir noktayı şahsıma taâlluk eden bir meseleye hasredeceğim. Muhterem arkadaşım bu kıymetli eserine yazdığı bir mukaddimede benim evvelce Felsefe ve İctimaiyat mecmuasında felsefe programlarına dair münakaşaya vazettiğim bir teklifimi mahkûm ediyor. Ben diyordum ki, metafizik programları, liselerimizde talebenin ruhuna yabancı kalıyor; metafizik meselelerinin vazi bile, bütün derslerin azamî bir dogmatizim içinde ruhunu terbiye ettiği lise talebesine kolayca hazmolunamaz garip bir tesir yapmaktadır.

Metafizik insan tefekküründe azamî bir hürriyetin hakim olduğu bir sahadır: bu hürriyete ruhu alıştırmak lâzımdır. - İşte bütün bu mülâhazalara güvenerek, metafizik meselelerini bir

fikir tarihi şeklinde, yani içinde doğduğu hayat şartlarına bağlayarak göstermek lüzumunu ileri sürmüştüm. İtiraf edeyim ki, hâlâ daha doğruluğuna inandığım bu fikir kadar talisiz hiç bir kanaat olmamıştır. Netekim fikirlerini büyük bir emniyetle dinlediğim çok muhterem Mehmet İzzet Bey de (Hayat) mecmuasında böyle bir teklifin taraftarı olamayacağını söyledi. Uzun bir müdafaaya muhtaç olan bu meseleyi, Hatemi Senih ve Zekeriya beylerin kitabından bahse hasredeceğim ikinci bir makaleye bırakıyorum.

Mehmet Servet